

Kätlin Kaldmaa

Izlandon nincsenek lepkék

Fordította: Segesdi Móni

Gondolat
Budapest, 2019

Veréb Árnika

SENKILÁNYA

Thalész minden dolgok archéjának gondolta a vizet, ebből látta megszületni az életet, és ezen látta úszni a szárazföldet. Az óceán, a nagy víz látása talán éppen beláthatatlan mélysége és végének elgondolhatatlansága miatt válik szakrális élménnyé. *Az Izlandon nincsenek lepkék* víz peremén játszódik. Szigeten, ahol az óceán tapasztalata átszövi a mindennapokat, és nyomjelet hagy mindazokon, akik felé fordítják az arcukat. „Az óceán benne van minden lényben, aki látta őt. Az óceán elmegey azzal, aki látta őt. Az óceán nyomot hagy abban, aki látta őt” (7). Ez a nyomjel a vezérfonál Kätlin Kaldmaa balladisztikus családragényében. Az óceán ugyan alakot vált és lehet belőle nap vagy hegy vagy jégtaréjos út, de mindig visszatér ugyanoda: a végtelenhez.

Azt mondom, családragény, mert *az Izlandon nincsenek lepkék* egy család regénye, és balladisztikus, mert homályos, töredékes és beszélhető, de ez a megjelölés mégis kevés. A könyv az izlandi táj natív mitológiájára épül, amely azért tudja magát ilyen roppant erővel megmutatni, mert olyan emberek látják és hallják, akiknek vízimadár van a szívük helyén. A fjord a megjárható magasságot és a megjárható mélységet egyszerre nevezi otthonnak, miközben jelenlétével emlékeztet az idő végelességére, amely szembefeszül a tér és a megismerés végtelenségével.

Viszonylag egyszerű módon oszlik hat részre a kötetben felölelt száz év. A Pénélope-fejezeten kívül (amely egy *Odüsszeia*-parafrazis és látószólag semmi köze semmihez, de erről később) mindegyik egy-egy le-

származott élettöredéke, mindig azé, amelyik a fjordnál van épp, vagy visszatér a fjordhoz. Az otthonlét erősen ambivalens, aki otthon marad, fulladozik az elzártságtól, a vizek és hegyek roppant erejétől. Aki nincs otthon, abban felizzik a nyomjel, és nem hagyja nyugodni, amíg a hazafelé vezető útra nem lép.

A kezdet szerelem. Gudrún szíve, amelyet korábban senki sem szelídíthetett meg, Jónsi láttán nyomban megáll, és a lány hanyatt vágódik a piactéren. Ilyen asszonnyal indul el Jónsi az elátkozott faluba. A fjordban, a falu helyén csak egy töpörödött nő él. Ő ismeri a figyelmeztető jeleket, de nem hallgattak rá, így rajta kívül mindenkit agyonnyomott a hegy. Üres maradt minden. Ez az átok. A föld titok, felfedezése a szerelmes test felfedezése. „(L)assan fedezd fel ezt a földet, lélegezd magadba, míg meg nem fájdul a tüdőd, nyald meg sós felületét, nyeld le, formázz a határaitra agyagból férfiakat, találj helyet az ujjaidnak, érintésséidnek, ez a föld már várt rád. [...] lassan fedezd fel ezt a földet, ahol mag van minden rétegek alatt, melegség van minden jég alatt, mozgás van minden mozdulatlanság alatt, egész van minden repedés alatt” (25). A ház, amelyet Jónsi és Gudrún együtt emel erre a földre, szembeszáll az óceán elvágó határtalanságával, hogy az otthonmaradás valódi választás lehessen a mindenség vágyával szemben. Ezt a döntést azonban újra és újra meg kell hozni, mert a férfiak elmennek, és csak azok jönnek vissza, akikhez elviszi az otthon hangját a víz.

Ahogy újabb és újabb emberek kerülnek előtérbe, akik hasonlóak ugyan, de mégis egészen mások, a regény nyelve is folyton változik, alakul. Az utolsó fejezet már nem a ködlő 19. század legendákra érzékeny életkörülményeit rajzolja meg, hanem a 21. század mítoszidegen, technológia- és gyorsaságközpontú világát. Egy időre veszít is a szöveg az erősen lirizált, metaforikus nyelvből. Izgalmas kísérlet, hogyan forgatja vissza a regény az elidegenítő nézőpontot egészen a kezdetekig, hogyan teszi ismerőssé a nyelven keresztül a falut, és a falut körülszövé, szinte mágikus létélményt. Az utolsó lány, Elina már nem beszél az anyanyelvét, csak töredékesen, homályosan, erős akcentussal, és a neve is idegen, kiugró, eltart a szöveg világától. De a visszatérés nyelvet ébreszt, amely csak szunnyad, de nem hal meg, és az ott lakók visszaadják az elveszett nevet, így születik meg másodszor Elín, új-régi nevéen. Ez a név visszahozza a meséket, a lirizált, metaforikus nyelvet, a falu natív tájélményét, az óceánt és a hegyeket.

A narrációt a szokatlan tipográfiai megoldások is megtámogatják. Ahol a szöveg szerint megtörik valami, ott megtörik a szöveg is,

ahol a napfia a napot kutatja, ott nap formájúvá rendeződnek a betűk, ahol esztendők sorjáznak, ott oszloppá lesznek az esztendők. A szöveg tördelése materiálissá alakítja a nyelvileg megformált képeket és érzelmeket. Anyagszerűvé. Az elhagyás az oldaltörések miatt nem csak olvasott, nyelvi, de formai is: el kell hagyni az adott szavakat, közvetlenül utánuk már nem következhet semmi. Ez szorosan kapcsolódik a regény nyelvfilozófiájához, ugyanis a szöveg nem úgy konstruálja magát, ahogy a diszkurzív nyelvfelfogás teszi. Nem kauzális, nem összefüggő, hanem kiemel, elszigetel, teremt. (Ebben a mondatban is feltűnő, hogy a diszkurzív nyelvet tárgyként jellemeztem, tulajdonságokkal, míg a mitikusat szubjektumként, amelyhez cselekedetek kötődnek.) Nehéz lenne a történeti hagyomány felől értelmezni ezeket a figurákat és gondolkodásukat, és egyáltalán, a szöveg eltart attól, hogy szimbolikussá legyen. Ha megjelenik az óceán, az a maga teljes valójában ott van, nem valamely istenség jelölője, hanem víz, végtelen, ő maga. Ezért nem is lehet megközelíteni a regény mitologikus szötteését okság vagy szimbolizmus felől. Lényegi létezőnek, jelenvalónak kell venni minden szóképet és mindegyik figurát még akkor is, ha látványos alakváltozáson mennek keresztül. (Erről később, Einhver Ekkineinsdóttirnál.) Mindez szükséges ahhoz, hogy az olvasás ne kiüttalan jelkeresés legyen, hanem az, ami: mítosz.¹

Persze ez nem jelenti azt, hogy a regény független volna a már ismert (kanonikus) mitológiáktól, éppen a velük való hasonlóság, összefüzettség mutat rá ennek a gondolkodásnak a korlátatlanságára. A hat részből ugyanis csak öt szól Jónsi családjáról, a negyedik (*Bánat*) egy explicit Pénélopé-történet. A várakozó asszony toposzát már korábban megidéztek Gudrún történetével (Jónsi elment, majd Jónsi visszatért), ezért különösen fontos, hogy miként olvasható ez a fejezet. Látszólag nem illik ide. Mit keres Izlandon egy Odüsszeia-parafrázis? Erre a kérdésre csak Einhver Ekkineinsdóttir tudja a választ.²

1 A mitologikus nyelvfilozófiáról bővebben itt: Ernst CASSIRER, *Nyelv és mítosz*, Helikon 1992/3–4., 435–446.

2 Biztos, hogy a fenti explicit példán kívül a regény számos olyan mítoszt használ, amelyet kulturális különbségek, nyelvi nehézségek vagy olvasási korlátok (így értsd: még nem olvastam a világ összes könyvét) miatt én nem ismerek. De van egy, amelyet véletlenül mégis. Mivel nem olyan központi és fontos, mint a Pénélopé-történet és csak esetlegesen ismert, ezért lábjegyzetben térek ki rá. A regény folyamán az óceánból többször is kivetődnek a heringek, mintegy önként kínálva magukat az embernek, hogy aztán rohadás uralkodjon el a parton. A Móra kiadó sorozatában a *Germán, Kelta regék és mondákban* található egy történet arról, miért nehéz Helgolandban halászni. Helgoland egy sziget az Északi-tengeren, az egyetlen nyílt vízi szigete Németországnak. Olyan lehet, mint Izland – gondolom. Helgoland partjainál valaha rengeteg hering úszkált, olyan

A lineáris családrégényt³ itt-ott epizódok szakítják meg, mesék Einhver Ekkineinsdóttirról. Először Gudrún idején, az otthonalapításkor jelenik meg, mint Tröllaskagi leghatalmasabb trolljának a legkisebb leánya. Einhver, a troll bajban van és éhezik, nem akar többé embereket enni. Másodszer a napkergető napfiú történetében tűnik fel esőhozó, felhőfogó kislánként, aki megmenti a falut a kiszáradástól. Harmadszor a vére építkező vasférfi fejezetében érkezik, mint a gépek anyja, aki minden teherautót darabjaira tud szedni, hogy azután újra összerakja őket. Negyedszer Elínnek mesélik el a történetét, közben Einhver maga is ott ül épp a szobában, kislánként. Einhver Ekkineinsdóttir Senki lánya. A regény az ő nevével ér véget.

A nagybetűs Senki és a korábban már szereplővé vált Pénélopé megidézi Odüsszeuszt. Felőle olvasva Einhver történeteiben feltűnik az eddig hangsúly nélkül maradt találatékonyság, ész és önállóság. Jelentőséget nyer, hogy Einhvernek csak anyja van. Utolsó története egy nagyon kicsi gyereklányé, a mese az ő saját nyelvét használja, amely sokkal közelebb áll a mitológikus nyelvhez, mint a diszkurzívhoz, általa érhet egymásba Elín és Gudrún, az utolsó és az első. Einhver elindul megkeresni az apját. Az úton mindenki meséket mond neki róla, ezek a mesék pedig újabb mítoszok a kötet korábbi ismert szereplőiről (például a tőporódott öregasszonyról, aki ismerte a jeleket), és újabb, már létező mítoszokat mozgósítanak (például a farkasbőrbe bújt emberét). Einhver végigjárja az utat, és a történeteken keresztül találkozik Senkivel, az apjával. A mesék teremtik újjá azt, aki sosem volt és mégis van. Az eredetet.

Pénélopénak a várakozás évei alatt Senki egy különleges térképet ajándékozik. „[A térkép] mutatja az égtájakat, de az eget nem, és mutatja a földeket, de az utakat nem, azt az egyet leszámítva. Ez a térkép egyetlen célt szolgál. Követi Odüsszeusz vándorútját, északnak vagy északkeletnek, délkeletnek vagy keletnek, ez minden, amire a térkép alkalmas. Az északi és a keleti égtáj hajdani mestereinek kiveszőben lévő tudományát hívtam segítségül, miközben készítettem. Óvni kell az elázástól, mert soha nem tudható, hogy a kapcsolat a valóság és a mása között egy- vagy kétirányú-e. Ez a parányi hajó. Itt van ő. A férfi, akire

sok, hogy az emberek könnyelműek lettek és nem fogták ki a halakat. Erre a heringek sorra kivetették magukat a partra, hátha az emberek így felfigyelnek rájuk, mire egy lusta öregasszony visszasöpörte őket a tengerbe. Azóta ugyanolyan nehéz heringre halászni Helgolandban, mint bárhol máshol. Valahogy így történhetett Izlandon is.

3 Nem teljesen pontos a linearitás szó, a történetek szövedéke felszámolja a történeti időt, de a megnevezett emberek élete szükségszerűen egymás után következik. Kivéve Einhvert.

vársz” (190). A térkép az egyetlen, ami miatt Pénélopé szívének zsarnéjai nem szakadnak le a várakozás súlyától. Senki nem kér fizetséget a térképért, mert ő sorsának rabszolgája, és csak annyit tud, mit kell tennie és mit nem. Senki van. Senki a mítosz mint anyag.

Az Odüsszeusz-történet nem valamilyen értelmezési lehetőség vagy okság miatt kerül a regénybe. Nem is azért, mert ő volna Senki. Senki figurájának metamorfózisa végigköveti a regényt, ahogy az óceán alakváltozása is, amikor hegyé vagy nappá vagy várakozássá alakul. Odüsszeusz azért jelenik meg, mert ő is alakváltozata Senki-nek.⁴ Ez a felismerés a mitológiák többsé számára szingulárisra redukálja. Mindegyik történetomb ugyanaz, csak az alak változik. Mögötte azonban nem kell keresni az eredetit, mert minden változat eredeti. Ez a nézőpont a mai ember történeti világképe felől szinte felfoghatatlan, mert alapjaiban rúgja fel a lineáris idő, a kezdet és a befejezettség ideáját. Az eredetet mint hivatkozási alapot. A regény felállít egy olyan világmagyarázó elvet, ami a történeti hagyománytól teljesen eltér, és egy sokkal korábbira nyúlik vissza, amelyet a mítoszok fognak közre. Történetek, amelyeket csak ismerni lehet, magyarázni nem. Ez nem azt jelenti, hogy a történet a mítosz világában nem létezik, pusztán azt, hogy a mítosz maga plauzibilis jelenség. Újraírható ugyan, de az irodalomtörténet által oly kiemelt *eredeti* nem létezik belőle. A mítosz gondolatvilágában minden történet egyszerre ugyanaz és eredeti.

A kötetcím az utolsó oldalakig nem kap jelentést. Ekkor Elín Gudrún önmaga alakváltozataként és mégis önmagaként ott marad a fehér házban, amelyet Jónsi és Gudrún együtt épített a kezdetekkor. Elín dédanyja nyomán járja a hegyeket. „Mióta utak és alagutak vannak, az emberek elfelejtették a hegyeket. Járnak, de nem látnak, néznek, de nem éreznek. [...] Kezét hasára teszi. Lepkék bontogatják szárnyait, hogy felszálljanak, színes porral borított szárnyukkal a légáramlatokra simulnak” (332). De Izlandon nincsenek lepkék. „A harmadik lepke vigyázva felröppen, szárnycsapásaitól alig észlelhetően rebben a levegő, éppolyan tisztán érzi, mint szíve alatt a végtelent. Elín a hasára teszi a másik kezét. Einhver Ekkineinsdóttir” (332). Ez a név azt jelenti: Senkilánya Valaki. És újabb és újabb mesék születnek róla, mert a mítosz óceán.

4 Mennyivel nagyobb különbség innen olvasni az *Odüsszeiát*, annak tudatában, hogy nem Senki az alakmása Odüsszeusznak, nem ő az álarc, hanem épp fordítva, Odüsszeusz csak egy lehetőség.